

VRSTE NESREČ IN NJIHOVI UČINKI NA LJUDI

Marko Polič*

UDK 614.8

Avtor v preglednem članku prikazuje razvrstitev nesreč in psihološke posledice različnih vrst nesreč. Opozarja na bistvene razlike v odzivih na naravne in na po človeku povzročene nesreče in dejavnike, ki jih povzročajo. Predvsem je to pogosta odsotnost razpoznavnega vrhunca pri slednjih, pa tudi dejstvo, da gre za izgubo nadzora nad do tedaj nadzorovano tehnologijo.

V še ne tako oddaljeni preteklosti so se ljudje soočali predvsem z naravnimi nesrečami, kakršne so npr. potresi, poplave, viharji itd. Razvoj znanosti in tehnologije je po eni strani omogočil boljši nadzor in celo predvidevanje nekaterih naravnih nesreč, po drugi pa nastanek "umetnih" nesreč. Različne vrste nesreč soočajo skupnost z mnogimi podobnimi problemi in zahtevami, obstajajo pa tudi razlike, pogojene s samo naravo nesreče. Če je Fritz še leta 1961 opredelil nesrečo kot "v prostoru in času koncentriran dogodek, v katerem je skupnost ali njen relativno samozadosten del podvržen hudi nevarnosti in izpostavljen takim izgubam svojih članov in fizičnih dobrin, da je socialni stroj razkrojen in izpolnjevanje vseh ali nekaterih bistvenih funkcij družbe preprečeno...", Berren in sodelavci (1989) upravičeno menijo, da take opredelitve ne samo, da omejujejo nesreče na dogodke, ki prizadenejo velike skupine, ampak tudi izključujejo dogodke, kot je npr. nesreča v Černobilu, ali pa nesreče s strupenimi odpadki. Vse bolj se namreč soočamo z nesrečami, ki niso omejene ne v prostoru in ne v času. Nesreče v jedrskih elektrarnah, z jedrskimi in drugimi odpadki onesnažena morja, kisli dež, spremembe podnebja, pogojene s tehnologijo, itn. grozijo človeštvu s katastrofami planetarnih razsežnosti. Po drugi strani pa je tudi dogodek, ki je naenkrat prizadel le malo ljudi ali zgolj posameznike, zanje lahko veliko hujši kot za ljudi, ki so del večje skupine. Prav tako se v t.i. posamičnih nesrečah v določenem obdobju "nabere" več žrtev kot v tistih bolj zloglasnih kolektivnih; le zanje se nihče posebno ne meni. Zato je prav, da si podrobneje ogledamo razsežnosti, po katerih se nesreče razlikujejo, seveda z vidika ogroženih ljudi. Berren in sodelavci (1980) na osnovi kliničnih in sistemskih izhodišč navajajo naslednje ključne dejavnike razlikovanja: (1) vrsto nesreče (naravna nasproti po človeku povzročeni), (2) trajanje, (3) stopnjo osebne prizadetosti, (4) možnosti okrevanja in (5) nadzor nad bodočimi udarci. Kasneje so avtorji v ta model – ob določenih manjših spremembah¹ – vključili še "razpoznaven vrhunec nesreče", pojem, ki so ga vpeljali Baum in sodelavci² (1985). Nanaša se na nekakšno prehodno točko v poteku nesreče,

ko se razmere nehajo slabšati in nastopi preobrat k izboljšanju. Pojem "vrhunec" je danes eno najbolj pomembnih meril razvrščanja nesreč. Samo vprašanje razvrščanja nesreč in dejavnikov razlikovanja med njimi je zelo pomembno. Končno nam daje pojmovni okvir za boljše razumevanje nesreč. V tem prispevku se osredotočam zgolj na psihološko pomembne razlike med naravnimi in od človeka povzročeni nesrečami kot dvema ključnima skupinama nesreč. Pravzaprav je točneje govoriti o razsežnosti "naravno-umetno", kjer imamo na eni strani nesreče, kot so potresi ali tornadi, na drugi pa npr. diverzije³. Možnih nesreč namreč ne moremo razdeliti v dve izključujoči se skupini brez prehodov. Kam npr. spada poplava, nastala zaradi porušitve jezusa, ali zemeljski plaz, nastal zaradi nekega posega v okolje? Mnoge tehnološke nesreče so po psiholoških posledicah celo bolj podobne naravnim nesrečam. Cvetkovich in Earle (1985) razvrščata nesreče glede na vlogo človeškega dejavnika v štiri skupine:

- **Neizogibne naravne nesreče**, tj. dogodke, ki so popolnoma zunaj človeškega nadzora, npr. padec velikega meteorita.
- **Izogibne naravne nesreče**, tj. take, kjer imajo ljudje vsaj omejeno možnost za ublažitev izgub, bodisi z izogibanjem ali nadzorom. V to skupino spadajo npr. poplave.
- **Nesreče, ki jih sproži človek**, ne le da jih ustvari človeška dejavnost, ampak so tudi njen rezultat, npr. nesreča v Černobilu ali na Otoku treh milj.
- **Nesreče, ki jih povzroči človek**, so dogodki, pri katerih ljudje ustvarjajo razmere, narava pa nesrečo sproži, npr. zemeljski plaz v Zagorju.

Očitno je stvar bolj zapletena, kot se zdi na prvi pogled. Kasneje bom dodal še nekaj podrobnosti, potrebnih za dodatno osvetlitev položaja.

Aronenova in Mikkelsen (1993) ob primerjavi naravnih in tehnoloških nesreč navajata ugotovitve, da obstajajo med obema vrstama pomembne razlike, ki se kažejo tudi v psiholoških vplivih na žrtve enih ali drugih:

- Naravne nesreče so pogosto **bolj predvidljive** od tehnoloških.

- Naravne nesreče imajo navadno **razpoznaven vrhunec**, medtem ko se zdravstveni učinki mnogih tehnoloških nesreč vlečejo dolga leta.
- Učinki naravnih nesreč so **omejeni** na neposredne žrtve, učinki tehnoloških pa ne nujno.
- Zdi se, da je več zaznanega nadzora nad **odzivi** na naravne nesreče v primerjavi z nadzorom nad odzivi na tehnološke.

Ob naravnih nesrečah navadno ne iščemo osebne odgovornosti za dogodek, med od človeka povzročeni nesrečami pa je to precej pogosto. Prve so namreč stvar "višje sile", torej niso pod človeškim nadzorom, druge pa so pogosto izid človeške napake. Končno noben stroj ni bil narejen zato, da bi ga razneslo, noben jez zato, da bi se podrli. Tehnološka nesreča preprosto pomeni, da nam je nekaj ušlo iz nadzora, da stvari ne potekajo več tako, kot so bile načrtovane. Zato nas tudi tako pogosto presenetijo. Zdi se, da je občutek izgube nadzora pogosto povezan z občutkom nemoči. Žrtve tehnoloških nesreč pogosto niso deležne enake pomoči skupnosti kot žrtve naravnih nesreč, saj njihove posledice niso vedno vidne ali znane. Zdravstvene posledice mnogih dogodkov še danes niso povsem znane. Posamezniki ali organizacije, ki so odgovorni za nesrečo, neredko zanikajo ne le svojo odgovornost, ampak tudi obstoj škodljivih posledic sploh. To sili žrtve v dolgotrajne in mučne sodne procese. Pogosto so tudi žrtve same delno soodgovorne za nastanek nesreče.

Da bi lahko bolje razumeli psihološke posledice od človeka povzročenih nesreč,

¹ Razlikovanje med vrstami nesreč in glede na stopnjo osebne prizadetosti so ohranili. Širši pojem "pogostje" je zajel časovne in zemljepisne razsežnosti nesreč, dodana pa je bila "velikost nesreč" (Berren in sodelavci, 1989).

² Baum (1987) je razlikoval različne vrste naravnih in od človeka povzročenih nesreč glede na naslednje značilnosti: (1) nenadnost izbruha, (2) moč nesreče, (3) vidnost škode, (4) napovedljivost, (5) obstoj vrhunca, (6) stopnja zaznanega nadzora (7) obseg učinkov in (8) vztrajanje učinkov.

³ Berren in sodelavci (1989) delijo od človeka povzročene nesreče v dejanja opustitve in dejanja zagrešitve, kamor spadajo naklepna dejanja, npr. teroristična diverzija. Po definiciji so nesreče predvsem nenaklepni dogodki, terorizma pa mednje ne bi uvrščali.

potrebujemo njihovo natančnejšo razvrstitev, saj je še Cvetkovitcheva in Earlova delitev pregroba, kaj šele zgolj delitev na naravne in tehnološke. Aronenova in Mikkelsen (1993) delita od človeka povzročene nesreče v štiri skupine:

Okoliški stresorji. V prvo skupino uvrščamo stresorje, ki lahko postanejo prihodnje od človeka povzročene nesreče, npr. življenje blizu odlagališča strupenih odpadkov brez znanih nesreč, onesnaženj ali določenih zdravstvenih težav. Čeprav ni pričakovati, da bi okoliški stresorji povzročili specifične in hude psihiatrične motnje, npr. potravmatsko stresno motnjo, lahko povzročijo tesnobo, strahove, depresivnost in prispevajo k obnovitvi prejšnjih duševnih motenj oz. poslabšanju obstoječih. Lahko jih obravnavamo kot kronične psihosocialne stresorje. Ogroženi ljudje se z njimi spopadajo na vsaj tri načine: z osredotočanjem na problem, na čustva ali na sistem. V prvem primeru skušajo preoblikovati stresor, v drugem čustva, ki jih povzročajo stresne razmere, v tretjem pa gre za težnjo, da se s stresorjem ne ukvarjamo kot osamljeni posamezniki, temveč kot člani skupine. Prvi in zadnji način sta navadno bolj učinkovita.

Nesreče s počasnim izbruhom. Nesreče s počasnim in zahrbtnim izbruhom se razvijajo počasi, vendar zagotovo vplivajo na zdravje. Njihovi učinki lahko trajajo leta, preden nevarnost odkrijejo in pojasnijo. Primer za tako nesrečo je življenje blizu odlagališča strupenih odpadkov, za katerega je znano, da onesnažuje okolico in povzroča bolezen, ali pa lepotne operacije s silikonskimi vložki. Pri tovrstnih nesrečah gre pogosto za prekrške ali malomarnost v povezavi s pomanjkljivim nadzorom in neustreznimi predpisi. Odgovorne ustanove pogosto zanikajo obstoj nevarnosti. Psihične posledice so povezane z zahrbtnim izbruhom bolezni, poslabšanjem zdravja, nevarnostjo bolezni (npr. rak) itd. Nastopijo hude tesnobe, strahovi, depresivnost, občutek krivde, jeza na odgovorne, povečana sumničavost, nezaupanje do državnih ustanov, paranooidno mišljenje, pa tudi stalna skrb za lastno zdravje. Take nesreče imamo lahko za kronične, hude ali katastrofične psihosocialne stresorje, ki lahko privedejo do duševnih motenj (npr. tesnobnostne motnje, fobije, depresivnost, povrnitev prejšnje duševne bolezni ali poslabšanje obstoječe).

Nesreče z naglim izbruhom. V to skupino uvrščamo nesreče z naglim in ne napovedljivim izbruhom ter določenim vrhuncem, po katerem se lahko začne obdobje okrevanja. V ta sklop spadajo letalske nesreče, hotelski požari itn. Žrtve se naenkrat soočijo z nesrečo tam, kjer so menile, da so razmeroma varne. Toda ko je travmatski dogodek enkrat mimo, mine tudi fizična nevarnost. Običajno so učinki takih nesreč omejeni na neposredno prizadete in njihove bližnje ter seveda na reševalce. Psihične posledice so odvisne

od tega, kaj vse je žrtev med nesrečo doživela. Nastopijo lahko potravmatska stresna motnja, tesnobnostne in depresivne motnje. Dejavniki, ki zmanjšajo psihične posledice nesreče, so njena akutna narava, majhna možnost ponovitve, fizično trpljenje navadno ne traja dolgo pa tudi skupnost preživelih ni prizadeta. Duševno stanje posameznika je odvisno tudi od njegove starosti, velikosti izgube, psihološkega make-upa in skrite psihopatologije, obsega poškodb in opornih virov.

Nesreče z naglim izbruhom in kroničnimi posledicami. Sem uvrščamo nesreče z naglim in nepredvidljivim izbruhom, ki nimajo določenega vrhunca in katerih fizični učinki lahko trajajo še leta. Značilna primera sta nesreči v Bhopalu in Černobilu. Te nesreče pogosto nastanejo zaradi nevednosti in malomarnosti. Njihove posledice so hude tako za prizadete posameznike kot za skupnost. Razmere dodatno otežuje dejstvo, da niso znane končne zdravstvene posledice takih ne-

236 sreč. Zaradi popolnega pomanjkanja nadzora nad dogajanjem, ki oslabi obrambne mehanizme žrtev, hudih posledic in nejasnosti končnih izidov ter kroničnosti posledic so te nesreče po psiholoških posledicah katastrofalne. Poleg potratovstresne stresne motnje se pojavljajo še tesnoba, depresivne in somatoformne motnje. Posledice so milejše za ljudi, ki niso bili neposredno prizadeti, čeprav so lahko tudi oni prizadeti. Spet pomislimo na posledice Černobila.

elektrarni. Motnje so bile izražene posebno pri delavcih s predšolskimi otroki.

6. Večina raziskav je pokazala zmerno zmanjšanje učinkov čez čas.

Naravne in od človeka povzročene nesreče imajo pogosto podobne psihične posledice. To velja predvsem za prvo leto, kasneje pa so posledice od človeka povzročenih nesreč hujše. Nekaj tega nam kaže preglednica 1.

Očitno je, da se stresne posledice od

2. Baum, A., R. Fleming, L. M. Davidson, 1985. Natural Disaster and Technological Catastrophe. *Environment and Behavior*, 15, 3, str. 333–354.
3. Baum, A., 1987. Toxins, technology and natural disasters. V: G.R.VandenBos, B.K. Bryant (eds.). *Cataclysms, crises, and catastrophes: Psychology in Action*, Washington, DC: APA, str. 9–53.
4. Berren, M.R., A. Beigel, S. Ghertner, 1980. A typology for the classification of disasters. *Community Mental Health Journal*, 16, str. 103–111.
5. Berren, M.R., J. M. Santiago, A. Beigel, S. A. Timmons, 1989. A Classification Scheme for Disasters. V: R. Gist, in B. Lubin, (eds.). *Psychological Aspects of Disaster*, New York: Wiley, str. 40–58.
6. Bromet, E.J., 1989. The nature and Effect of Technological Failures. V: R. Gist, in B. Lubin, (eds.). *Psychological Aspects of Disaster*, New York: Wiley, str. 120–139.
7. Cvetkovich, G., T. C. Earle, 1985. Classifying Hazardous Events. *Journal of Environmental Psychology*, 5, str.5–35.
8. Hodgkinson, P.E., M. Stewart, 1991. *Coping with Catastrophe*. London: Routledge
9. Quarantelli, E.L., 1982. What is a disaster? An agent specific or an all disaster spectrum approach to socio-behavioral aspects of earthquakes. V: B.G. Jones in M. Tomažević (eds.). *Social and economical aspects of earthquakes*. Ljubljana: ITRMS

Preglednica 1: Ravni psiholoških težav po tehnoloških nesrečah (Hodgkinson in Stewart, 1991)

LETO	Raven distresa	Nesreča	Opis distresa
Prvo leto	36 % 20 % 32 % 22 % 44 % 54 % 53 % 90 % 50 %	eksplozija požar požar porušitev stavbe brodolom požar	potratovstresna stresna motnja splošen hud distres zmerna/huda tesnoba zmerna/huda depresivnost psihiatrični zapleti ponavljajoča tesnoba/depresivnost zmerna/huda depresivnost potratovstresna stresna motnja tesnoba/depresivnost
Drugo leto	10 % 22 % 11 % 80 % 75 %	 požar predrtje jeza železnica	splošen hud distres zmerna/huda tesnoba zmerna/huda depresivnost traumatska nevroza zmeren do slab izid
Tretje leto	66 %	zastupitev	bojazen, tesnoba, depresivnost, žalost
Četrto leto	30 % 71 % 71 %	predrtje jeza brodolom brodolom	tesnoba in depresivnost psihiatrične motnje psihološke težave

Med tovrstnimi nesrečami, ki so jih največ proučevali, je nedvomno nesreča jedrskega reaktorja na Otoku treh milj leta 1979. Ta še zdaleč ni imela takih posledic kot Černobil, a tudi obstoječih ne gre zanemariti. Čeprav ne spada izrecno v četrto skupino nesreč, gre za značilno tehnološko nesrečo. Med psihičnimi posledicami navajajo predvsem naslednje (Aronen in Mikkelsen, 1993; Bromet, 1989; Hodgkinson in Stewart, 1991):

1. Raven stresa pri ljudeh, ki živijo v soseščini Otoka treh milj se je ob nesreči bistveno povečala.
2. Učinki so bili različni. Matere majhnih otrok so pretrpele posebej visoko raven stresa.
3. Čeprav je bila pomembno višja od normalne, raven stresa zaradi nesreče ni dosegla jakosti, povezane s hudimi travmatskimi razmerami ali duševno boleznijo.
4. Ljudje, ki so živeli v polmeru 5 milj okoli elektrarne, so kazali pomembno več simptomov od ljudi, ki so živeli 5 do 10 milj od nje.
5. Delavci v elektrarni so kazali več motenj kot primerljiva skupina v drugi

človeka povzročenih nesreč lahko vlečejo več let. Prvo leto zajame povprečna raven distresa (potratovstresna stresna motnja, tesnoba, depresivnost) 45 % prizadete populacije, drugo leto pa to povprečje pade na 40 %. Za kasnejša leta obstaja razmeroma malo podatkov, zdi pa se, da je v določenih okoliščinah prizadetost lahko kar visoka.

Iz povedanega očitno izhaja, da je treba ukrepanje in pomoč pri nesrečah prilagoditi njihovi naravi. Še enkrat pa poudarjam, da to ne pomeni, da različne nesreče nimajo nič skupnega in da so ukrepi povsem različni. Razlike so bolj v poudarkih ali, kot bi rekel Quarantelli (1982), v taktiki, strategiji ukrepanja pa je skupna. Pogosto lahko tudi druge značilnosti, npr. lastnosti ogroženih ljudi ali krajev, razmere dodatno zapletejo. Ob vsej podobnosti pa za prizadete ostaja enkraten dogodek, s katerim se morajo soočiti in ga premagati.

1. Aronen, E., E. J. Mikkelsen, 1993. The Psychological Impact of Technological Disasters. V: R.D. Allen (Ed.), *Post Disaster Interventions*, Corte Madera: Select Press, str. 335–352.

Marko Polič

Types of disasters and their effects on people

Author presents typology of disasters and psychological consequences of different types of disaster. He calls attention to the main differences in reactions to natural and man caused disasters and factors that caused them. Especially important is frequent absence of recognisable low point for man caused disasters, and the fact of loss of control over technology that was earlier under controll.

